

IUS MATRIMONIALE

Ze studiów nad kościelnym prawem małżeńskim

(pod redakcją ks. Wojciecha Góralskiego)

TOM III

LUBLIN 1992

Nihil obstat
ks. prof. dr hab. Wojciech Góralski
(cenzor)

Imprimatur
dr Zygmunt Kamiński
Biskup Płocki
PŁOCK, 2 grudnia 1991 r. Nr 2231/91

Redaktor techniczny
Wiesław Kowalski

UDZIAŁ STRON PROCESOWYCH W USTALENIU FORMUŁY SPORU W KANONICZNYM PROCESIE O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA

Niniejsze opracowanie kieruje swoją uwagę na etap wstępny procesu o nieważność małżeństwa, czyli na zawiązanie sporu. Termin *litis contestatio* stosowany jest najczęściej dla określenia samego faktu ustalenia przez sędziego podstawowego pytania, na które proces ma dać odpowiedź¹. Ustalenie to ma istotne znaczenie dla dalszego postępowania. Terminem tym określić należy także cały szereg czynności podejmowanych przez strony i sędziego dla ustalenia tego pytania, czyli cały etap wstępny procesu². W tym aspekcie bardziej jednak zasadne niż termin: „zawiązanie sporu” wydaje się określenie: „ustalenie przedmiotu sporu”. Spotyka się też wyrażenie: „ustalenie formuły wątpliwości”, a także: „ustalenie formuły sporu”³. Terminy te oznaczają etap wstępny procesu, czyli wszystkie czynności od przyjęcia skargi powodowej do decyzji sędziego określającej przedmiot sporu. Ekonomia procesu oraz zasada sprawiedliwości wymaga, by ten etap był przeprowadzony sprawnie, z zachowaniem jednak koniecznej dokładności⁴. Istotą tych czynności jest dyskusja stron prowadzona wobec sędziego, zakończona jego decyzją wydaną w formie dekretu. Szczególnym celem niniejszego opracowania jest wskazanie, jaki udział w tych czynnościach prawo przewiduje dla stron procesowych.

I. Sposoby ustalenia formuły sporu.

Poprzedni kodeks prawa kanonicznego wymagał dla dokonania zawiązania sporu przeprowadzenia sesji sądowej z udziałem zainteresowanych stron⁵. Po złożeniu przez powoda⁶ skargi procesowej wymagane było stawienie się obu stron w sądzie, dla złożenia *coram iudice* oświadczenia powoda podtrzymującego roszczenie i repliki pozwanego. Te oświadczenia powoda i pozwanego ułatwiały sędziemu precyzyjne określenie przedmiotu sporu. Jeżeli strony nie stawily się spontanicznie na zawiązanie sporu, sędzia był obowiązany je wezwać. Jeżeli pozwany nie stawil się i nie usprawiedliwił swojej nieobecności, był ogłaszany jako niestawiający się i zawiązanie sporu było dokonywane przy udziale samego powoda⁷. Ostateczna decyzja o brzmieniu formuły wątpliwości należała zawsze do sędziego.

Obecny kodeks prawa kanonicznego wskazuje następujące cztery sposoby ustalenia formuły sporu⁸.

1. Pisemne oświadczenie stron i dekret sędziego⁹.

Sędzia przyjmując skargę powodową zawsze ma prawo do postawienia stronom pewnych pytań, dlatego podejmuje korespondencję zarówno z pozwanym jak i z powodem. Kolejność takiej korespondencji winna być następująca:

a) sędzia przekazuje pozwanemu odpis skargi powodowej wraz z pytaniami, na które chciałby otrzymać odpowiedź;

b) na podstawie skargi powodowej oraz odpowiedzi (repliki) pozwanego sędzia formułuje jeszcze dodatkowe pytania dla powoda, dotyczące bądź przebiegu pewnych faktów i wydarzeń, bądź możliwości ich udowodnienia;

c) korespondencja powyższa w szczególnych sytuacjach może być zwielokrotniona, chociaż z zasady nie powinna wychodzić poza dwa pisma od każdej ze stron¹⁰.

Na podstawie takiej korespondencji sędzia winien mieć już dostatecznie wyjaśnione wszelkie wątpliwości odnośnie do zasadności prowadzenia procesu, możliwości pogodzenia stron oraz wskazania tytułów ewentualnej nieważności małżeństwa. Dlatego w oparciu o powyższe pisma stron, od skargi powodowej poczynając, dekretem ustala przedmiot sporu i powiadamia o tym strony.

2. Dekret sędziego.

Jeżeli skarga powodowa jest sporządzona fachowa, zawiera dużo precyzyjnych informacji na temat nieważności małżeństwa i możliwości jej udowodnienia — sędzia na podstawie samej skargi powodowej swoim dekretem ustala przedmiot sporu i powiadamia o tym strony¹¹.

3. Sesja sądowa.

Sędzia wzywa na określony dzień strony na sesję celem wyjaśnienia wobec niego wszystkich niejasności, udzielenia odpowiedzi na rodzące się pytania i — w efekcie — wspólnego ustalenia formuły wątpliwości. Sesja przebiega tak samo, jak ustalało poprzednie prawo.

4. Pisemne oświadczenia stron i sesja sądowa.

Przy złośliwości jednej ze stron, celowo utrudniającej postępowanie, może się zdarzyć, że korespondencja nie tylko nie wyjaśnia sprawy, ale jeszcze gmatwa obraz faktów. Wtedy sędzia może dodatkowo zarządzić sesję¹² celem konfrontacji stron i ustalenia, która z nich ma możliwość udowodnienia prawdziwości swoich twierdzeń.

II. Strony procesowe.

Podstawową rolę we wszystkich tych czynnościach odgrywa sędzia. Czynny udział w tym postępowaniu mogą jednak — i powinny — mieć także strony procesowe. Pod pojęciem stron procesowych w postępowaniu

niu o nieważność małżeństwa rozumie kodeks powoda, pozwanego oraz obrońcę węzła małżeńskiego¹³. Powód to ten ze współmałżonków, który zaskarża ważność małżeństwa. Drugi ze współmałżonków, często zaprzeczający treści skargi, określany jest mianem „pozwany”. Jest to termin techniczny, który nie musi mieć potwierdzenia w praktyce procesowej¹⁴. Strona, określana technicznie jako „pozwana”, może zająć w procesie jedno z następujących stanowisk:

1. Sprzeciw wobec skargi powodowej.

Pozwany może w takiej sytuacji albo zaprzeczać poszczególnym faktom wskazywanym przez powoda, przez co podważa samą tezę o nieważności małżeństwa, bądź też może inaczej interpretować fakty prawdziwe wskazane przez powoda, przez co osłabia tezę powodową. W obu przypadkach pozwany stoi na stanowisku ważności małżeństwa.

2. Poparcie skargi powodowej.

Pozwany nie sprzeciwia się wniesieniu skargi ani prowadzeniu procesu i chętnie współpracuje z sądem. Nie jest więc pozwanym sensu stricto, a jedynie z technicznego określenia.

3. Łączne zaskarżenie ważności małżeństwa.

Najciekawsza sytuacja powstaje, gdy współmałżonkowie wspólnie zaskarżają swoje małżeństwo, albo gdy pozwany zgłasza skargę wzajemną, czyli zaskarża ważność małżeństwa z innego niż powód tytułu. Wtedy oboje są de facto stroną powodową, pomimo że określenia „powód” i „pozwany” pozostają jako terminy techniczne.

4. Niestawiennictwo w procesie.

Strona pozwana może wogóle odmówić swojego udziału w procesie, co jednak nie przeszkadza w skutecznym prowadzeniu sprawy aż do wyroku.

Stroną pozwaną w procesie o nieważność małżeństwa jest w rzeczywistości stwierdzenie domniemania prawnego, że małżeństwo N.N. musi być uważane za ważne, dopóki nie udowodni się czegoś przeciwnego (kan. 1060). W obronie tego stwierdzenia staje w czasie procesu obrońca węzła małżeńskiego. Stoi on na straży ważności sakramentu, czyli dobra publicznego Kościoła¹⁵. De facto więc defensor reprezentuje w czasie procesu stronę pozwaną, gdyż główny spór toczy się pomiędzy twierdzeniem domniemania prawnego o ważności małżeństwa N.N. a twierdzeniem powoda o nieważności małżeństwa. Drugi współmałżonek może w czasie procesu zająć aktywne stanowisko po stronie obrońcy węzła

bądź po stronie powoda, może być biernym uczestnikiem postępowania wyłącznie odpowiadając na pytania sędziego tak jak każdy świadek, a także może się wogóle powstrzymać od udziału w procesie.

Zgodnie z zapisem kanonu 1433 i 1434 obrońca węzła — występujący w każdym procesie o nieważność małżeństwa — jest zrównany ze stronami zawsze wtedy, gdy mają one prawo głosu lub gdy sędzia ma obowiązek ich wysłuchać¹⁶. Ponieważ każda z tych stron (powód, pozwany, defensor) uczestniczy w procesie o nieważność małżeństwa na innej zasadzie, dlatego proces ten można określić jako trójstronny spór pomiędzy powodem, pozwanym oraz obrońcą węzła, prowadzony wobec sędziego od chwili przyjęcia skargi powodowej aż do chwili zakończenia sprawy.

Niżej podjęta zostanie zasadnicza dla niniejszego opracowania kwestia: jaki jest — zgodnie z obowiązującymi przepisami — udział powoda, pozwanego oraz obrońcy węzła małżeńskiego w czynnościach procesowych zmierzających do ustalenia formuły wątpliwości.

III. Udział powoda w ustaleniu przedmiotu sporu.

W trakcie czynności zmierzających do ustalenia formuły wątpliwości, do powoda należy: podjęcie inicjatywy procesowej, wybór sposobu postępowania dla zawiązania sporu, wpływ na brzmienie formuły sporu poprzez przekazywane sędziemu informacje, akceptacja ustalonej przez sędziego formuły sporu oraz ewentualna prośba o zmianę tej formuły po rozpoczęciu instrukcji sprawy.

1. Inicjatywa procesowa.

Prawo do zaskarżania małżeństwa ma współmałżonek przekonany o nieważności swojego związku lub w sposób uzasadniony powątpiewający o tej ważności¹⁷. To przekonanie lub uzasadnione powątpiewanie prowadzi powoda do wniosku, że domniemanie prawne o ważności jego małżeństwa jest dla niego krzywdzące. Ponieważ zaś jedyną drogą obalenia domniemania, czyli obrony swoich uprawnień, jest proces sądowy o nieważność małżeństwa, powód występuje z inicjatywą procesową przedkładając sędziemu skargę. Dobrze zredagowana skarga powodowa winna wskazywać:

- trybunał, któremu przedkłada się skargę
- prośbę o stwierdzenie nieważności małżeństwa
- miejsce zawarcia małżeństwa
- sugerowany tytuł nieważności
- zwięzły lecz pełny opis głównych faktów potwierdzających wprowadzony tytuł oraz dowody na ich prawdziwość: nazwiska świadków, dokumenty itp.
- miejsce i datę sporządzenia skargi

- podpis powoda lub jego pełnomocnika
- miejsce zamieszkania powoda lub jego pełnomocnika albo adres, na jaki należy kierować korespondencję
- stałe lub tymczasowe miejsce zamieszkania pozwanego¹⁸.

Sędzia proszony przez powoda o pomoc może oddalić skargę jedynie w następujących sytuacjach:

- jeżeli trybunał nie jest właściwy do rozpatrywania skargi
- jeżeli powód jest pozbawiony zdolności występowania w sądzie
- jeżeli z podanych faktów i zaproponowanych dowodów wynika, że wskazany tytuł jest całkowicie bezpodstawny i nie może być udowodniony w trakcie procesu
- jeżeli skarga nie zawiera wymaganych elementów formalnych¹⁹.

Uprawnienie powoda do obrony jego praw przez podjęcie inicjatywy procesowej jest chronione dodatkowym przepisem kodeksowym stwierdzającym, że sędzia musi w ciągu miesiąca od otrzymania skargi ustosunkować się do niej, tzn. albo swoim dekretem przyjąć ją albo odrzucić. Gdyby tego nie uczynił, powód ma prawo domagać się od sędziego podjęcia takiej decyzji. Jeżeli sędzia w dalszym ciągu milczy, po dziesięciu dniach od ponaglenia skarga jest przyjęta mocą samego prawa i od tego momentu biegną kolejne terminy procesowe²⁰.

Powyższe wymogi stawiane skardze procesowej są niezbędne dla zapewnienia jej skuteczności. Szczególne znaczenie ma tu wymóg wskazania istotnych faktów oraz dowodów, przy pomocy których chce powód udowodnić zasadność sugerowanego tytułu nieważności małżeństwa. Wymogi stawiane skardze powodowej przez poprzednie prawo były podobne. Szczególnie podkreślić należy odnośne przepisy Instrukcji Prowida Mater. Pomimo że skarga nie powinna być zbyt obszerna należało jednak podać w niej wszelkie informacje, które mogłyby mieć wpływ na ukazanie sędziemu właściwego obrazu zaskarżanego małżeństwa. Ponadto należało dołączyć te wszystkie dokumenty, które mogły zaważyć na zasadniczej ocenie skargi²¹. Obserwuje się tu pewną zbieżność z wymogami stawianymi skardze powodowej w procedurze ustnej²². Obecne przepisy kodeksowe o procesie ustnym precyzują, że skarga powinna m.in. krótko ale jednak jasno i całościowo przedstawiać fakty, na których powód się opiera, a nie tylko je sygnalizować. Dowody, przy pomocy których chce powód potwierdzić prawdziwość zgłaszanych faktów należy także w ten sposób przytaczać, aby nie ulegało wątpliwości, że w czasie postępowania sądowego będą one rzeczywiście łatwe do prezentacji. Dlatego należy natychmiast dołączyć do skargi — o ile to możliwe — potrzebne dokumenty w oryginale lub w autentycznym odpisie oraz przedstawić listę świadków z zaznaczeniem, o jakich faktach każdy z nich może zeznawać. Istotne znaczenie ma to wprawdzie dla późniejszego prowadzenia sprawy, ale jest też bardzo przydatne dla oceny skargi powodowej. Cel przyświecający tym wymogom jest następu-

jący: skarga jako pierwsze pismo procesowe nie tylko wskazuje problem sporny, ale także jaką drogą i w oparciu o jakie dowody sędzia może znaleźć rozstrzygnięcie²³.

Inicjatywa powoda nie polega więc jedynie na uprawnieniu do wniesienia skargi powodowej, ale także na sugerowaniu sędziemu sposobu dowodzenia w tej sprawie. Nic nie stoi na przeszkodzie, by powód wraz ze skargą złożył w kancelarii trybunału nawet pisemne oświadczenia głównych świadków, np. rodziców, potwierdzające jego tezę o nieważności małżeństwa lub o przebiegu istotnych faktów. Powód, przekonany o nieważności swojego małżeństwa, może już na początku przedstawić opinię prywatnie powołanego biegłego z fachową oceną istotnych postaw czy zachowań w zaskarżanym małżeństwie. Może też przedstawić opinie biegłych (co się często zdarza) sporządzane na użytek sądów cywilnych w czasie prowadzenia spraw rozwodowych, a także świadectwa lekarskie, dokumentację choroby itp.

2. Wybór sposobu postępowania.

Decyzja o sposobie postępowania dla ustalenia formuły wątpliwości należy do sędziego²⁴. Złożona skarga powodowa, nawet najlepiej zredagowana, jest opinią tylko jednej ze stron sporu. Z reguły w czasie lektury skargi rodzą się pytania, na które należy uzyskać odpowiedź. Podstawowym sposobem uzyskania tej odpowiedzi jest korespondencja między stronami i sędzią. Przepisy wyraźnie stwierdzają jednak, że strony mają prawo prosić o sesję celem zawiązania sporu. Mogą to uczynić na dwa sposoby:

a) strony stawiają się zgodnie, nie wzywane przez sędziego, aby w siedzibie trybunału, wobec sędziego i notariusza złożyć swoje oświadczenia²⁵. Nie jest tu istotne czy inicjatywę takiego samorzutnego stawienia się podejmuje powód czy pozwany. W praktyce może to nastąpić jednocześnie ze złożeniem skargi powodowej, chociaż wskazane byłoby dać sędziemu czas na przygotowanie się do takiej sesji;

b) powód prosi pisemnie o zorganizowanie specjalnej sesji dla zawiązania sporu²⁶. Może to czynić składając skargę powodową lub też później, gdy sędzia podejmnie decyzję o ustaleniu formuły sporu sposobem podstawowym. Powód może to uznać za niewystarczające, szczególnie gdy przypuszcza, że w korespondencji z pozwanym zostały wniesione nowe informacje wypaczające — według niego — obraz zaskarżanego małżeństwa, a przez to utrudniające lub komplikujące dowodzenie. Dla obrony swojej koncepcji postępowania, sugerowanej w skardze powodowej, może powód zażądać konfrontacji z pozwanym czyli sesji zawiązania sporu.

Powód winien oczywiście całkowicie zaufać doświadczeniu i sprawiedliwości sędziego i — dokładnie odpowiadając na stawiane mu pyta-

nia — dopomagać do najwłaściwszego ustalenia formuły wątpliwości. Jeżeli jednak prosi o sesję sędzia nie może odmówić, nawet gdy prośba nie jest umotywowana lub motywacja nie jest, zdaniem sędziego, wystarczająca.

3. Aktywność w ustaleniu formuły sporu.

Jest to specyficzna cecha udziału powoda we wstępnym etapie postępowania. Pomimo, że z inicjatywą procesową występuje powód to jednak od momentu przyjęcia skargi faktycznym kierownikiem postępowania staje się sędzia. Pozostając odpowiedzialnym za wszelkie decyzje sędzia nie może ich jednak podejmować inaczej jak tylko w oparciu o dane otrzymane od stron. Ostateczna decyzja sędziego o brzmieniu formuły sporu jest więc przygotowana i jakby spowokowana przez strony. Szczególnie powód ma wpływ na tę decyzję poprzez przekazywane sędziemu informacje od skargi powodowej począwszy. Przy redagowaniu skargi powód musi zachować wymagany przez prawo schemat. Jednak dobór faktów motywujących wprowadzony tytuł nieważności małżeństwa oraz dowodów dla potwierdzenia ich prawdziwości należy już wyłącznie do powoda. Z całej historii swojego nieudanego małżeństwa powód wybiera te zdarzenia, które — jego zdaniem — skutecznie potwierdzają jego własną opinię o tym związku. W ten sposób powód poprzez ujawnienie określonych faktów przekazuje sędziemu własny obraz zaskarżanego małżeństwa. Nie świadczy to bynajmniej o jakiegokolwiek próbie manipulacji. Wręcz przeciwnie, jest to pozytywne kierunkowanie myślenia sędziego, wskazywanie mu konkretnego tytułu nieważności, który jest — zdaniem powoda — możliwy do udowodnienia.

Doświadczenie sędziego sprawia, że właściwie ocenia on zarówno prawdziwość podanych faktów jak też ich interpretację. Dlatego przekazuje pozwanemu treść skargi lub — o ile uzna to za lepsze dla procesu — stawia tylko pewne pytania dotyczące wskazanych przez powoda faktów²⁷. Uzyskane odpowiedzi winny potwierdzić te fakty a nadto poszerzyć je o nowe okoliczności. Odpowiedzi i wyjaśnienia pozwanego sprawiają, że sędzia jeszcze raz zwraca się do powoda pytając o kolejne szczegóły, albo informując już o swojej decyzji odnośnie do ustalenia formuły sporu. Na ewentualne pytania powód udziela konkretnej odpowiedzi. Należy tu przyznać powodowi prawo, by odpowiedziawszy precyzyjnie na wszystkie pytania sędziego, dołączył jeszcze swoje uwagi bądź zaproponował nowe dowody sprowokowane treścią pytań albo własnymi przemyśleniami już po złożeniu skargi. To drugie — po skardze powodowej — pismo powoda określane jest mianem dupliki, czyli odpowiedzi na replikę strony pozwanej²⁸. W ten sposób powód poprzez treść swojej korespondencji z trybunałem ma pozytywny wpływ na brzmienie formuły sporu.

4. Akceptacja ustalonej formuły sporu.

Aktywne uczestnictwo powoda w ustalaniu formuły sporu wyraża się także w uprawnieniu do jej oceny i akceptacji. Sędzia, określiwszy w dekrecie poszczególne wątpliwości, musi poinformować o nich powoda²⁹, który przyjmuje formułę, czyli uznaje ją za właściwą, ale ma też prawo nie zgodzić się z nią, jeżeli odbiega od jego koncepcji. W tej drugiej sytuacji prawo daje powodowi dziesięć dni na wniesienie do sędziego prośby o zmianę dekretu³⁰, czyli o zmianę ustalonej formuły na inną. Musi taką prośbę odpowiednio umotywić, w oparciu o wcześniej podane informacje. Sędzia nie ma obowiązku iść za żądaniem powoda, winien jednak gruntownie je rozważyć.

5. Prośba o zmianę formuły sporu.

Zawiązanie sporu zakończone zostaje w momencie, gdy sędzia — po ewentualnym odwołaniu się którejś ze stron — swoją ostateczną decyzją ustala brzmienie formuły wątpliwości. Zmiana tej decyzji może nastąpić tylko wyjątkowo. Kodeks stwierdza, że raz ustalony przedmiot sporu nie może być ważnie zmieniony jak tylko nowym dekretem sędziego, z ważnej przyczyny, na żądanie strony oraz po wysłuchaniu i rozważeniu racji pozostałych stron³¹. To ustalenie odnosi się jednak nie do etapu zawiązania sporu, ale do etapu instrukcji sprawy. Celem instrukcji jest zgromadzenie dowodów na nieważność małżeństwa z tytułu ustalonego przez sędziego. Ponieważ proces toczy się na prośbę powoda i dla obrony jego uprawnień dlatego powód jest najbardziej zainteresowany skutecznością postępowania. W konsekwencji prawo daje mu możliwość wniesienia prośby o zmianę formuły zawsze w momencie, gdy powód uznaje, iż postępowanie nie broni skutecznie jego praw a inny zakres sporu byłby bardziej odpowiedni. Aby to osiągnąć powód musi skierować do sędziego pismo z prośbą o zmianę podając proponowany tytuł lub tytuły nieważności oraz motywację prośby. Przez zmianę formuły sporu należy rozumieć:

a) rezygnację z ustalonego tytułu z jednoczesnym wprowadzeniem w to miejsce innego tytułu;

b) rozszerzenie zakresu sporu o nowy tytuł bez rezygnacji z poprzedniego;

c) wężenie zakresu sporu przez rezygnację z jednego lub kilku wcześniej ustalonych tytułów, bez wprowadzania nowych.

Tak więc każda zmiana treści raz ustalonej formuły wątpliwości jest rzeczywistą zmianą formuły sporu i może być przeprowadzona wyłącznie nowym dekretem sędziego na wyraźną i umotywowaną prośbę strony. Zanim jednak sędzia podejmie taką decyzję informuje pozostałe strony o wniesionej prośbie, podaje motywację tej prośby oraz wyznacza czas na złożenie odpowiedzi. Dopiero po zapoznaniu się z opiniami po-

zostałych stron lub po upływie ustalonego terminu, sędzia podejmuje swobodną decyzję o zmianie lub o utrzymaniu poprzedniej formuły. Jeżeli poprzednia formuła jest zmieniona zgodnie z prośbą powoda, nie jest konieczne zamieszczanie w dekrete szczegółowej motywacji, wystarczy gdy sędzia powoła się na motywy wprowadzonej przez powoda. Jeżeli zaś sędzia odrzuca prośbę strony winien wskazać konkretne powody tej decyzji. Motywacja zmiany formuły sporu zawsze winna mieć na celu dobro procesu i dobro sprawy.

III. Udział pozwanego i obrońcy wężła małżeńskiego w ustaleniu formuły sporu.

Uprawnienia pozwanego oraz obrońcy wężła małżeńskiego w procesie o nieważność małżeństwa są na etapie zawiązania sporu w dużej mierze analogiczne do uprawnień powoda, wyżej szczegółowo omówionych. Niemniej odmienna pozycja prawna tych osób w procesie uzasadnia oddzielne ich potraktowanie. Pozwany może bowiem aktywnie uczestniczyć w ustaleniu formuły sporu, może też odmówić współdziałania³². Obrońca wężła małżeńskiego zaś uczestniczy z urzędu w całym procesie.

1. Udział pozwanego w zawiązaniu sporu.

Inicjatywa procesowa należy bezwzględnie do powoda. Drugi ze współmałżonków dowiaduje się o zaskarżeniu jego małżeństwa za pośrednictwem sędziego, gdy skarga procesowa jest już przyjęta. Sędzia przekazuje pozwanemu albo całą skargę powodową wraz z dodatkowymi pytaniami albo jedynie informację o wniesieniu przez powoda skargi z określonego tytułu³³ dołączając do tej informacji swoje pytania dla ukierunkowania oświadczenia strony pozwanej na temat zaskarżonego małżeństwa³⁴.

Pozwany, poza obowiązkiem udzielenia odpowiedzi na postawione przez sędziego pytania³⁵, ma też prawo do zajęcia własnego stanowiska w sprawie³⁶. Taki jest sens prawa głosu pozwanego w tym momencie procesu. Pismo pozwanego może mieć potrójny charakter:

a) replika.

Ponieważ skarga powodowa zawiera stwierdzenie o nieważności małżeństwa oraz przytacza fakty, opinie i dowody na poparcie tej tezy, pozwany ma prawo czuć się skrzywdzony zarówno twierdzeniem o nieważności jego małżeństwa, które on sam uważa w dalszym ciągu za ważne, jak też tendencyjnym — jego zdaniem — doborem faktów, a także interpretacją tych faktów. Ma więc prawo do repliki, czyli do zaprzeczenia głównej tezie powoda lub podanym przez niego faktom oraz ich ocenie. Ma prawo do własnego twierdzenia na temat ważności małżeństwa, do wskazania innych faktów, obalających lub osłabiających tezę powoda, oraz do zaproponowania swojej interpretacji spornych wydarzeń. Prawo

repliki ma szczególną wartość wtedy, gdy powód sugeruje istnienie tytułu nieważności wyłącznie po stronie pozwanego. Tak zredagowana replika zawsze wnosi do sprawy nowe, istotne elementy.

b) zarzut.

Pozwany, oprócz zaprzeczenia twierdzeniom powoda, ma obowiązek wskazać sędziemu wszystkie okoliczności nie ujawnione przez powoda, a mające istotny wpływ na ocenę faktów i na cały proces. Pozwany może bronić się zarzutem, gdy:

- powód nie ma zdolności występowania w sądzie³⁷
- gdy sprawa była już rozstrzygana ze wskazanego tytułu przez inny Sąd Biskupi³⁸
- gdy tytuł wskazany przez powoda jest bezpodstawny i łatwy do obalenia przy pomocy jakiegoś dokumentu (np. twierdzenie powoda o istnieniu choroby psychicznej, czemu przeczą posiadane przez pozwanego świadectwa lekarskie), lub gdy fakty podane przez powoda nie mają potwierdzenia w rzeczywistości, na co pozwany przedstawia własne dowody, np. świadków. Są to więc argumenty ukazujące bezzasadność prowadzenia procesu³⁹ i dla dobra sprawy muszą być zgłoszone przed zawiązaniem sporu⁴⁰.

c) skarga wzajemna.

Przeciwko skardze powoda pozwany ma prawo wnieść do tego samego sędziego skargę wzajemną⁴¹. W realiach procesu o nieważność małżeństwa oznacza to, że pozwany ma prawo w swojej odpowiedzi wskazać nowy tytuł nieważności małżeństwa, czyli zaskarżyć własne małżeństwo z tytułu istniejącego po stronie powoda, szczególnie gdy ten zaproponował tytuł nieważności wyłącznie po stronie pozwanego. Wprowadzając w ten sposób nowy tytuł do sprawy pozwany jest obowiązany wskazać, zgodnie z wymogami stawianymi skardze powodowej, na fakty oraz dowody, które ten tytuł potwierdzają. Podkreślić należy, że odpowiedź pozwanego może z powodzeniem łączyć wszystkie cechy repliki, zarzutu jak też skargi wzajemnej.

Pozwany ma ponadto analogiczne do uprawnienia powoda prawo prośby o sesję celem zawiązania sporu. Jest to więc prawo wyboru sposobu postępowania. Prośbę tę może pozwany wnieść zarówno w swoim pierwszym piśmie, jak też później, gdy przekona się, że taka sesja czyli konfrontacja jego oświadczeń z oświadczeniami powoda, jest konieczna dla ukazania sędziemu prawdziwych faktów. Pozwany może także przyjąć zaproponowaną przez sędziego formę dojścia do zawiązania sporu. Pozwany ma wreszcie prawo — otrzymawszy dekret sędziego proponujący ustaloną przez niego formułę sporu — w ciągu dziesięciu dni zdecydować, czy zgadza się na to brzmienie formuły, czy prosi o jej poprawienie. W tej drugiej sytuacji winien odpowiednio umotywić swoją prośbę. Sędzia, po rozważeniu motywów, podejmuje ostateczną decyzję. Po rozpoczęciu instrukcji sprawy pozwany może także prosić sędziego o zmia-

nę formuły, załączając odpowiednią motywację. Sędzia podejmuje decyzję po konsultacji z pozostałymi stronami.

2. Udział obrońcy węzła małżeńskiego w zawiązywaniu sporu.

Pomimo formalnego zrównania uprawnień obrońcy węzła z uprawnieniami stron w procesie o nieważność małżeństwa, na etapie ustalania przedmiotu sporu udział defensora jest zdecydowanie odmienny od roli powoda i pozwanego. Obrońca węzła pojawia się w procesie w chwili wyznaczenia składu trybunału⁴². Jego obecność jest gwarancją, że w trakcie procesu będzie przedstawione sędziemu wszystko to, co w racjonalny sposób może być powiedziane za ważnością małżeństwa⁴³. Obrońca węzła ma prawo głosu — zgodnie z przepisami kodeksu prawa kanonicznego — zawsze wtedy i w takim samym zakresie jak powód i pozwany⁴⁴. Na sędziego nakłada to obowiązek udzielania mu głosu wzywania na sesję, przekazywania akt sprawy itp. zawsze, gdy podejmowana jest jakaś decyzja z udziałem stron.

Podstawową różnicą jest natomiast to, iż obrońca — nie mając prawa zaskarżenia małżeństwa — nie może proponować żadnego tytułu nieważności. Pomimo to, w zawiązaniu sporu obrońca węzła może mieć aktywny udział, o ile sędzia — gdy uzna to za stosowne — zechce poznać jego opinię. Wydaje się, że obrońca węzła, podobnie jak pozostałe strony, ma prawo prosić o sesję celem zawiązania sporu, zawsze też opiniuje prośbę stron o zmianę formuły sporu. Obrońca winien być poinformowany przez sędziego o dekrete ustalającym formułę sporu.

Warto natomiast postawić pytanie, czy obrońca węzła może prosić o zmianę formuły sporu poprzez rezygnację z któregoś tytułu. Nie jest to sprzeczne z istotą jego funkcji. Jeżeli dojdzie do wniosku, że wprowadzony tytuł nie może być udowodniony, a więc małżeństwo z tego tytułu bez wątplenia jest ważne — ma prawo proponować rezygnację z powyższego tytułu w celu uniknięcia zbędnej pracy trybunału. W tym zakresie obrońca węzła może więc także wnosić o zmianę formuły sporu. Decyzję podejmuje oczywiście sędzia z zachowaniem prawa.

Gdyby obrońca węzła został pominięty przez sędziego w którejś z powyższych kwestii — akta nie tracą ważności pod warunkiem, że przynajmniej przed wyrokiem będzie mógł przedłożyć swój głos. Jeśli jednak uzna wówczas, że wcześniejsze pominięcie jego wezwania i pozbawienie go przez to prawa głosu może niekorzystnie wpłynąć na sprawiedliwość wyroku, może żądać powtórzenia pewnych czynności procesowych.

IV. Podsumowanie.

Pierwszy etap kanonicznego procesu o nieważność małżeństwa ma na celu ustalenie formuły wątpliwości. Jest to sprawa bardzo ważna, gdyż rzutuje na cały dalszy bieg postępowania do wyroku włącznie. Praktyka uczy, że w codziennej pracy trybunałów kościelnych ukazane

wyżej zasady współpracy sędziego ze stronami procesowymi nie zawsze są dokładnie stosowane. Swoiste uprawnienia powoda, pozwanego i obrońcy węzła małżeńskiego na tym etapie postępowania nakładają na sędziego zobowiązanie ścisłej współpracy z nimi, czyli obowiązek zabezpieczenia uprawnień stron. Tym bardziej należy podkreślić owo zobowiązanie po stronie sędziego w sytuacji gdy strona jest praktycznie pozbawiona pomocy adwokata lub fachowego pełnomocnika. Owocem dobrze pojętej współpracy sędziego i stron może być tylko korzyść tak poszczególnych wiernych jak też całego Kościoła płynąca z zachowania sprawiedliwości.

LA PARTECIPAZIONE DELLE PARTI PROCESSUALI NELLA LITIS CONTESTATIO NEL PROCESSO CANONICO PER DICHIARARE LA NULLITA DEL MATRIMONIO.

S o m m a r i o

Le parti processuali nelle cause matrimoniali sono l'attore e il convenuto. Il difensore del vincolo ha nel processo i diritti analoghi. In verità la lite si svolge invece fra la constatazione della presunzione della legge: „il matrimonio N.N. è valido” e la tesi dell'attore: „il mio matrimonio è invalido”. In questa lite il difensore prende la parte della validità del matrimonio. Il convenuto invece può difendere la validità del matrimonio o impugnarlo insieme con l'attore oppure essere assente.

Con il termine „*litis contestatio*” si definisce la sola decisione con la quale il giudice stabilisce la formula del dubbio oppure tutta la fase preliminare del processo fino al decreto della *litis contestatio*. Questa fase può svolgersi nei modi seguenti: 1. La corrispondenza fra il giudice e le parti processuali finita col decreto della contestazione della lite; 2. Il decreto del giudice in base al solito libello introduttorio; 3. La sessione davanti al giudice finita col suo decreto; 4. Nelle cause più difficili: la corrispondenza fra il giudice e le parti con la successiva sessione finita col decreto del giudice.

Durante la fase della *litis contestatio* all'attore ed al convenuto spettano i seguenti diritti: 1. Prendere l'iniziativa processuale; 2. Scegliere il modo di procedere chiedendo la sessione; 3. Suggestire al giudice la formula del dubbio; 4. Accettare la formula del dubbio stabilita dal giudice. Inoltre nella fase dell'istruzione le parti possono chiedere il cambiamento della formula del dubbio. Al difensore del vincolo spettano i diritti uguali oltre che suggestire qualcun titolo d'invalidità del matrimonio.

PRZYPISY

¹ Tak określał *litis contestatio* CIC/17 c. 1726. Istotą zawiązania sporu było formalne (czyli wobec sędziego) zaprzeczenie przez pozwanego tezie powoda. W odniesieniu do obecnego prawa takie rozumienie *litis contestatio* zob. m.in.: I. Gordon, *Novus processus nullitatis matrimonii. Iter cum adnotationibus*, Romae 1983, s. 19—21.

² Takie rozumienie *litis contestatio* wynika z ducha przepisów kierujących tym etapem procesu. Dekret sędziego ustalający formułę sporu w sposób istotny wynika z czynności poprzedzających go, jest ich logiczną kontynuacją. Poczynając od skargi powodowej wszystkie czynności stron i sędziego mają na celu precyzyjne określenie formuły wątpliwości. Tak więc istotą *litis contestatio* jest dyskusja pomiędzy stronami i sędzią przy czym dekret sędziego jest ostatnim głosem w tej dyskusji. Por.: *M. Fąka*, Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego. Cz. II, Warszawa 1978, s. 123—124.

³ Kanon 1513 § 2 mówi o uzgodnieniu wątpliwości, na które wyrok ma dać odpowiedź: „...partes convocandae sunt a iudice ad (...) dubia concordanda...”. Kanon 1514 o ustaleniu zakresu sporu: „Cotroversiae termini (...) statuti...”. Kanon 1677 § 2 mówi zaś o definitywnym ustaleniu wątpliwości: „...praeses (...) formulam dubii (...) statuat...”. Powyższe określenia odnoszą się nie tylko do ostatecznej decyzji sędziego lecz do całego etapu wstępnego postępowania sądowego.

⁴ Zgodnie z kanonem 1513 § 2 oraz 1677 § 3 formuła sporu nie może tylko pytać, czy w danym przypadku stwierdza się nieważność małżeństwa ale ma wskazywać konkretny tytuł lub tytuły nieważności.

⁵ Por.: CIC/17 c. 1726—1729.

⁶ Używane tu będą terminy: „powód” i „pozwany” jako terminy techniczne na określenie stron procesowych, którymi w procesie o nieważność małżeństwa mogą być zarówno mężczyzna jak i kobieta.

⁷ Zgodnie z c. 1729 CIC/17 obowiązkiem było powiadomić jednak stronę nie stawiającą się o decyzji sędziego.

⁸ Określone są w kanonach: 1505, 1507 § 1, 1508 § 1—2, 1513, 1677. Zauważalna jest w całości obcych przepisów procesowych tendencja do uproszczenia *litis contestatio*. Por.: *I. Gordon*, dz. cyt., s. 16—17.

⁹ Jest to podstawowy sposób dochodzenia do formuły sporu w procesie o nieważność małżeństwa. Inne sposoby stosowane są przez sędziego wyłącznie w sprawach bardziej skomplikowanych lub na wyraźne życzenie którejs z stron. Por.: CIC c. 1507 § 1, 1513 § 2 i 1677 § 2.

¹⁰ Ta metoda postępowania od kilkudziesięciu lat stosowana jest w kościelnym prawie procesowym w przepisach o postępowaniu ustnym. W polskiej literaturze w odniesieniu do procesu ustnego w prawie procesowym katolickich Kościołów wschodnich z 1950 r. zob.: *J. Grzywacz*, Projekt nowej procedury kanonicznej, RTK 24(1977) z. 5, s. 35—43; *E. Przekop*, Trybunał jednosobowy w kanonicznym prawie wschodnim, PK 22(1979) s. 245—262; *A. Dzięga*, Recepcja myśli Giuseppe Chioventy w kościelnym procesie ustnym (mps), Lublin 1988, s. 176—190. O procedurze ustnej w obecnym prawie Kościoła Łacińskiego zob.: tamże, s. 210—269. W odniesieniu do watykańskiego kodeksu postępowania cywilnego z 1946 r. zob.: *A. Dzięga*, Organizacja procesu według watykańskiego *Codice di Procedura Civile* z 1946 roku, Studia Płockie 18/1990/ s. 151—167.

¹¹ Zaznaczyć należy, iż jest to najszybszy sposób dojścia do ustalenia formuły sporu. Aby mógł być jednak zastosowany, zasadne wydaje się zredagowanie skargi w oparciu o kanon 1658, nakazujący podanie wszystkich istotnych dla sprawy faktów i dowodów, chociaż w skrótovej formie. Skarga powodowa zredagowana wyłącznie w oparciu o wymogi kanonu 1504 dość ogólnikowo ukazuje sporne fakty i proponowane dowody, co stwarza w *litis contestatio* konieczność dodatkowych wyjaśnień.

¹² CIC c. 1507 § 1: „...Quod si ex scriptis responsionibus perspiciat necessitatem partes convocandi, id potest novo decreto statuere”.

¹³ Adwokat i pełnomocnik strony powodowej i pozwanej wykonują uprawnienia samych stron i dlatego nie ma potrzeby osobnego ich wymieniania. Rzecznik

sprawiedliwości może występować w procesie jako powód (CIC c. 1674.2.) wtedy należą do niego wszystkie uprawnienia powoda, lub jako uczestnik procesu dla zabezpieczenia sprawiedliwości (CIC c. 1430, 1431 § 1) i ma wtedy uprawnienia te same, co obrońca wężła.

¹⁴ Ciekawe rozważania na temat istoty sporu w procesie o nieważność małżeństwa oraz miejsce współmałżonków w tym sporze zob.: S. *Villeggiate*, Il principio del contraddittorio nella fase di costituzione del processo ordinario per la dichiarazione di nullità del matrimonio, W: *Dilexit iustitiam*. Scripta in onorem Aurelii Card. Sabattani, Città del Vaticano 1984, s. 353—354.

¹⁵ Szerzej zob.: T. *Pieronek*, Udział obrońcy wężła w procesie małżeńskim, w: *Kościół i Prawo* 6(1989) s. 91.

¹⁶ Szerzej tamże, s. 96—99.

¹⁷ W szczególnych sytuacjach może też zaskarżyć ważność małżeństwa rzecznik sprawiedliwości. Zob.: CIC c. 1674.2. W odniesieniu do tej kwestii w poprzednim prawie por.: J. *Grzywacz*, Promotor sprawiedliwości i jego udział w sprawach małżeńskich, Lublin 1974, s. 291—294.

¹⁸ Por.: CIC c. 1504, 1658. W podobnym duchu był zredagowany art. 59 *Provida Mater*.

¹⁹ CIC c. 1505 § 2.

²⁰ CIC c. 1506.

²¹ Por.: PM art. 56, 57, 59.

²² W czasie gdy ogłoszono Instrukcję *Provida Mater* toczyła się we Włoszech ożywiona dyskusja między procesualistami na temat stosowania postępowania ustnego w sądownictwie. Nie można wykluczyć, że w/w przepisy Instrukcji pozostają w jakimś związku z tą dyskusją. Na temat tej dyskusji zob.: E. *Redenti*, Sul nuovo progetto del codice di procedura civile, w: *Foro Italiano* 11(1934) s. 177—201.; D. *Grandi*, Il nuovo processo civile. Discorso pronunciato nel Senato del Regno il 10 maggio 1940 dal ministro guardasigilli, w: *Codice di Procedura Civile*, Roma 1942, s. XIX—XX; I. *Zużek*, Trials before a single judge in the Eastern Canon Law, w: *Orientalia Christiana Periodica* 30(1964) s. 518.

²³ Proces o nieważność małżeństwa nie może być zorganizowany, zgodnie z kanonem 1960, jako proces ustny. W omawianej sytuacji należy jednak powołać się na sformułowanie kanonu 1691: „...nisi rei natura obstet...”, dopuszczające stosowanie pewnych przepisów o procedurze ustnej także w procesie o nieważność małżeństwa.

²⁴ CIC c. 1677 § 2: „...praeses (...) formulam dubii vel dubiorum decreto suo statuat ex officio et partibus notificet”.

²⁵ CIC c. 1507 § 3.

²⁶ CIC c. 1677 § 2: „...nisi alterutra pars sessionem ad litem contestandam petierit...”.

²⁷ CIC c. 1508 § 2: „Citationi libellus (...) adiungatur, nisi iudex propter graves causas censeat libellum significandum non esse parti...”.

²⁸ Pojęcie repliki i dupliki na określenie wstępnych pism procesowych stosował G. *Chiovenda* — twórca nowoczesnego włoskiego procesu ustnego. Szerzej zob.: A. *Dzięga*, *Recepcja myśli Giuseppe Chiowendy...*, s. 57—58.

²⁹ CIC c. 1677 § 2: „...praeses vel ponens (...) formulam dubii (...) statuat ex officio et partibus notificet”. C. 1513 § 3: strony „...possunt intra decem dies ad ipsum iudicem recurrere, ut mutetur; quaestio autem expeditissime ipsius iudicis decreto dirimenda est”. Por. też.: A. *Stankewicz*, *Il giudizio contentioso ordinario*, W: *Commento al Codice di Diritto Canonico*, Roma 1985, s. 878. oraz: C. *Tricerri*, *I processi matrimoniali*, tamże, s. 957.

³⁰ Sędzia dokonując zmiany nie konsultuje ze stronami tej decyzji, lecz jedynie powiadamia je o nowym brzmieniu formuły.

³¹ CIC c. 1514.

³² Nie będzie tu już przywoływane wcześniej omówione uprawnienie strony pozwanej do wspólnego z powodem złożenia skargi procesowej oraz dobrowolnego stawienia się z powodem w kancelarii trybunału dla zawiązania sporu.

³³ CIC c. 1508 § 2 określa, kiedy sędzia może wstrzymać się od przekazania pozwanemu treści skargi powodowej. Istnienie „poważnych przyczyn” ocenia w sposób wolny sam sędzia.

³⁴ Może się też zdarzyć, że pozwany otrzyma od razu dekret sędziego ustalający formułę sporu, wydany w oparciu o samą skargę powodową.

³⁵ CIC c. 1476: „...pars autem legitime conventa respondere debet”.

³⁶ W tym sensie kanon 1513 § 2 mówi o treściach zawartych przez pozwanego *in responsione ad citationem*.

³⁷ CIC c. 1459 § 2, 1478. Ważność tej kwestii podkreśla dodatkowo przepis kanonu 1505 § 2.2.

³⁸ CIC c. 1460, 1462 § 1.

³⁹ Są to motywy wystarczające do odrzucenia skargi powodowanej przy pierwszej jej ocenie — c. 1505 § 2.4. Jeżeli zostałyby zatajone na czas procesu, mogą być przyczyną niesprawiedliwego wyroku — c. 1645 § 2.1—3.

⁴⁰ Por.: CIC c. 1459 § 2, 1462 § 1—2.

⁴¹ CIC c. 1463 § 1—2, 1494 § 1, 1495.

⁴² Kodeks nie wskazuje wyraźnie, w którym momencie trybunał ma być wyznaczony. Stwierdza tylko, że do poszczególnych spraw oficjał powołuje sędziów turnusami (c. 1425 § 3), że przewodniczącym składu sędziowskiego winien być oficjał lub wiceoficjał (c. 1426 § 2), że w sprawach małżeńskich (zarezerwowanych trybunałowi trzech sędziów — c. 1425 § 1.1) decyzję o przyjęciu lub odrzuceniu skargi podejmuje nie oficjał lecz przewodniczący zespołu sędziowskiego (c. 1505 § 1) a ewentualny rekurs przeciwko odrzuceniu skargi powód wnosi do kolegium, oraz że zarzuty przeciwko osobom tworzącym trybunał (chodzi także o obrońcę węgła i rzecznika sprawiedliwości — c. 1448 § 2, 1451 § 1) strony mają zgłaszać przed ustaleniem formuły sporu — c. 1459 § 2. Wynika z powyższego jednoznacznie, że pełny skład trybunału wyznacza wikariusz sądowy bezpośrednio, niejako automatycznie, po wpłynięciu nowej skargi do kancelarii trybunału. Natomiast prowadzenie sprawy poczynając od decyzji o przyjęciu lub odrzuceniu skargi należy już do przewodniczącego i do wyznaczonego kolegium.

⁴³ CIC c. 1432. Szerzej zob.: *T. Pieronek*, art. cyt., s. 98.

⁴⁴ CIC c. 1434. Por. też c. 1678 § 1.